

Hoe vaak zal ik er niet langs gefietst zijn, langs die statige man in zijn bronzen jas? Ik heb het over het standbeeld van Spinoza, naast het fietspad bij de Stopera, aan de kant van de Amstel. Een poos geleden nam ik eens de moeite om het bordje bij het standbeeld te lezen: 'Het doel van de staat is de vrijheid', een schitterende en intrigerende uitspraak. Maar waarom deed hij deze uitspraak? Moest hij in zijn tijd (350 jaar geleden) ergens tegenop boksen? Kennelijk was niet iedereen overtuigd van dat doel van de staat. Was er in die tijd al een staat, met regels, wetten en loketten? Allemaal vragen waar je al fietsend of wandelend door de stad lekker op kunt kauwen.

SPINOZA

Om meer te weten te komen over Spinoza en zijn tijdgenoten ga ik te rade bij Nanda van Bodegraven. Ze is filosoof en heeft ervoor gezorgd dat er in de binnenstad tien stoeptegels zijn gelegd met uitspraken van zeventiende-eeuwse filosofen die in Amsterdam vertoefden of waarvan boeken in Amsterdam werden uitgegeven. Wandlend langs een paar van deze tegels vertelt ze over hen. 'Spinoza was een zoon van joodse vluchtelingen uit Portugal. Hij woonde als jong kind in de buurt waar nu de Mozes en Aäronkerk staat. In Amsterdam was, in vergelijking met landen om ons heen, veel geloofsvrijheid. Toch was het in de zeventiende eeuw altijd spannend of ideeën wel door de beugel konden. Moet je je voorstellen: eeuwenlang had men zichzelf ingepeperd dat er een God was die alles geschapen had, alles wist en alles regelde.'

Na 1600 komt dat allemaal op losse schroeven te staan. In Italië vond Galileo Galilei (natuurkundige, astronoom, wiskundige en filosoof – in die tijd ging dat vaak samen) met zijn telescoop nieuw bewijs dat de aarde niet het centrum van het heelal was. Dat was ongehoord. Alleen al het feit dat de beste man op eigen houtje waarnemingen ging doen, was op het randje. De kerkelijke leer was immers overduidelijk over hoe de schepping in elkaar stak. Daarover dienden geen twijfels te bestaan, zeiden de kerkbestuurders, nog oppermachtig in die tijd.

Maar twijfel was nu precies de bron van kennis, vonden filosofen toen. Niet klakkeloos iets aannemen, maar zelf op zoek gaan naar de feiten en zelf nadenken. We kunnen het ons nauwelijks voorstellen, maar in die tijd was dat revolutionair.

Spinoza vond dat niet het noodlot of Gods wil, maar oorzaak en gevolg bepalen wat er gebeurt. Als je denkt in termen van oorzaak en gevolg kun je begrijpen wat er om je heen gebeurt. Je kunt dan veel effectiever reageren.

Niet zo vreemd dus dat een stoeptegels ter nagedachtenis van Spinoza (je kunt 'm zien liggen naast de Mozes en Aäronkerk) de volgende tekst bevat:

'Je moet menselijke handelingen niet bespotten, niet betreuren, niet veroordelen, maar begrijpen.'

DESCARTES

Vaak wordt de geboorte van de moderne, zelf nadenkende mens gekoppeld aan Duitsland of Frankrijk. Maar er is veel voor te zeggen dat Amsterdam met zijn liberale handelsgeest de voorloper was van deze nieuwe stroming die we later de Verlichting zouden noemen.

Hier in deze stad konden boeken uitgegeven worden – niet onbelangrijk als je nieuwe ideeën wilde verspreiden. *Nanda van Bodegraven*: 'In het zeventiende-eeuwse Amsterdam ontdekte men dat geld verdienen en vrijheid elkaar versterkten. De grotere persvrijheid leverde veel geld op: omstreden boeken vonden vaak gretig af-trek. Ook in gedrukte kaarten met de nieuwe handelsroutes over zee was er een bloeiende handel.'

Met Van Bodegraven sta ik op het pleintje van cultureel centrum De Brakke Grond aan de Nes. We buigen ons over een van de stoeptegels. De granieten

tegel bevat een uitspraak van de Franse filosoof René Descartes. 'Er staan zeker grote dingen te wachten, als ik maar iets heel kleins kan vinden dat zeker en onwrikbaar is.' Die uitspraak deed hij in het jaar 1641.

Descartes voelde dat de vrijdenkende mens eraan zat te komen, dat de geest uit de fles was en dat twijfel niet langer iets negatiefs was. *Van Bodegraven*: 'Descartes was bij alle twijfels op zoek naar een vast punt, van waaruit hij zijn filosofie kon opbouwen. Dat werd het beroemde *cogito ergo sum*, ik denk dus ik ben – nog altijd een van de beroemdste oneliners uit de geschiedenis van de filosofie.'

Descartes, die ons hele denken op z'n kop zette, woonde wel twintig jaar in Nederland. Hij verbleef ook in Amsterdam, op verschillende adressen. 'Geweldig om je te realiseren dat deze grote Franse denker, de vader van de moderne filosofie, hier heeft rondgelopen.'

Overigens was de vrijheid ook in Amsterdam belangrijk. Descartes was altijd bang dat hij met zijn filosofieën op de index (zwarte lijst) van de katholieke kerk zou belanden.

Nanda van Bodegraven is een enthousiaste verteller en ze weet veel van de zeventiende-eeuwse filosofen in Amsterdam. Toch is ze bescheiden. 'Ik moet nog veel uitspreken. Om eens een detail te noemen: in welke taal sprak Descartes met Spinoza en de andere Amsterdamse vakgenoten? Was toen het Frans de voertaal van de elite? Of had Descartes tijdens zijn twintigjarige verblijf hier het Nederlands onder de knie gekregen? Nog genoeg om uit te pluizen.'

KOERBAGH

We lopen langs de Rasphuispoort aan de Heiligeweg. Nu geeft deze poort toegang voor het winkeland publiek van de Kalvertoren. Maar in de zeventiende eeuw was het de entree van een tuchthuis voor zwerwers en bedelaars. Ook filosoof en arts Adriaan Koerbagh

belandde in het Rasphuis. Hij was een kompaan van Spinoza en hij schreef een boek over de onzin die de kerk verkondigde. De verhalen uit de bijbel over de hel, de hemel, de engelen en de duivel moesten op fantasie berusten, concludeerde hij. Het kwam hem op tien jaar Rasphuis te staan. Een tegel in de stoep met een uitspraak van Koerbagh laat zien hoe denkers in die tijd moesten opboksen tegen het geloof. 'Het draagt totaal niets bij tot de waarheid omtrent een zaak, indien men zegt "ik kan het niet begrijpen maar ik geloof het"; dat zijn betekenisloze woorden.'

Het verblijf in het Rasphuis was bepaald geen lolletje. De gevangenen moesten hardhout uit Brazilië raspen (vandaar de naam) tot pigmentpoeder waar verf van gemaakt. *Van Bodegraven*: 'Het was dwangarbeid. Maar toch was het beter dan elders. Lijfstraf-

fen, zoals het afhakken van een duim of het doorboren van een tong, waren destijds nog heel gewoon. In het Rasphuis kregen gevangenen een tweede kans: ze leerden een vak. Ideeën van de zestiende-eeuwse filosoof en humanist Dirk Coornhert liggen hieraan ten grondslag. Wij zijn anno 2022 geneigd om te somberen over onze tijd, maar als je de geschiedenis overziet, is er morele vooruitgang. Nu kunnen gevangenen zelfs in veel landen zelf kiezen welke studie ze willen doen. Het leven was vroeger een stuk barbaarser.'

LOCKE

Die filosofen uit de zeventiende eeuw waren scherpe denkers en onderzoekende geesten, maar ze hadden ook hun blinde vlekken. De onderdanige positie van de vrouw en die duistere kant van de bloeiende handel, de slavernij, zagen velen domweg niet. En toch stonden ze met hun denkbeelden aan de wieg van de inzichten en overtuigingen die we nu als heel vanzelfsprekend beschouwen.

Neem bijvoorbeeld de Engelse filosoof John Locke. Hij had in zijn land kritiek op de ideeën van de regerende politieke partij. Daarom werd hij in Engeland gezocht en dook hij onder in Amsterdam. Waar hij precies verbleef is onduidelijk, zelfs in Amsterdam liep hij gevaar. Hij werd beroemd door zijn ideeën over gelijkheid en vrijheid. Volgens Locke zijn alle mensen vanaf hun geboorte gelijk. Ze zijn dan te vergelijken met een leeg velletje papier, helemaal blanco. Pas door hun ervaringen in de wereld doen ze kennis op en wordt het vel papier beschreven. Zo ontstaan er verschillen tussen mensen. John Locke wordt wel gezien als de aartsvader van de mensenrechten.

Als ik met Van Bodegraven bij de tegel aan de Damstraat praat over de betekenis van deze Engelse filosoof, wordt de brug vooral bevolkt door jeugdige toeristen. In het prachtige lenteweer maken ze vrolijke selfies met de gracht op de achtergrond. John Locke zou het tafereel verwonderd hebben bekeken.

Aan het einde van de wandeling keren we terug naar het standbeeld van Spinoza, vlak bij het stadhuis. Op zijn mantel zijn een paar vogeltjes aangebracht: mussen en halsbandparkieten. Ze staan symbool voor de oorspronkelijke bewoners en de nieuwelingen, zoals die al eeuwen in Amsterdam vreedzaam samenleven, geheel in de geest van deze grote Amsterdamse denker.

Nanda van Bodegraven organiseert regelmatig wandelingen langs de stoeptegels met uitspraken van filosofen uit de zeventiende eeuw. Deze vind je op vrijheidvanamsterdam.nl/ agenda. Zo'n wandeling door de binnenstad kun je ook op eigen houtje maken, met behulp van een gratis audiotour. Zie vrijheidvanamsterdam.nl/tegelroutes

WIM CREZEE

04 **FILOSOFIE LIGT OP DE STOEP**

De zeventiende eeuw was in Amsterdam de Gouden Eeuw. Niet alleen de handel en de kunst, ook de filosofie bloeide op. Het tolerante klimaat trok denkers uit het buitenland. Sporen van hun verblijf zie je her en der op straat.

TEKST WIM CREZEE

Opboksen tegen onzin

Nanda van Bodegraven. 'Ik moet nog veel uitzoeken'